

HET NIEUWE WERKHUIS.

Deze inrichting, later ook, meer gemeenzaam, „'t Willige Rasphuis” genoemd, was in haar eigenlijken naam eenigszins misleidend, daar men uit het „**nieuwe**” zou kunnen opmaken dat er nog een ouder Werkhuis heeft bestaan ; dat blijkt echter niet en dus zal dit épitheton betrekking moeten hebben op het nieuwe als instelling, tenzij, zooals ook wel aangenomen mag worden, men het „**nieuwe**” in verband beschouwt met het oudere Spinhuis dat toch tevens ook werkhuis was of althans aanvankelijk slechts het verschaffen van arbeid beoogde.

Waar heeft dit Nieuwe Werkhuis gestaan ?

Kan uit het voortbestaan van den naam Spinhuissteeg vrij gemakkelijk worden bevroed te **welker** plaatse het Spinhuis zich heeft bevonden, ten aanzien van het Nieuwe Werkhuis bestaat dergelijke aanwijzing niet, vandaar dat zijne plaats van veel minder bekendheid is.

Het stond aan het einde van de **IJgracht**, schuins tegenover 's Lands Zee- magazijn, of naar onzen tijd gesproken, aan de Prins Hendrikkade op de plek waar nu de Kweekschool voor de Zeevaart is gevestigd.

Wegens het verval der **Westindische** Compagnie — tengevolge van het verdrijven der Nederlanders uit Brazilië (1648) — stonden eenige harer **pakhuisen** aan de **IJgracht** reeds **geruimen** tijd ledig.

Teneinde arme kinderen aan bedelarij te onttrekken besloot de vroedschap in het najaar van 1650, een of meer dier pakhuisen te huren en in te richten tot een „**Armen-Kinderen-Werkhuis**.” Het pakhuis genaamd „**de Pool**” zegt C. van der Vijvers „Geschiedk. beschrijving van Amsterdam” werd daartoe bestemd.

Evenals indertijd bij het Spinhuis was weldadigheid het vooropgezette doel, doch even spoedig trad ook hier verandering van bestemming in, toen het al meer en meer gebruikt werd tot het plaatsen en tewerkstellen van bedelaars en landloopers. Aanvankelijk onder eigen regenten en regentessen geplaatst, werd de inrichting bij Resolutie der Vroedschap van 16 Jan. 1654 onder het beheer gesteld der regenten en regentessen van het Spinhuis ¹, die sedert ‘dien den **officieelen** naam voerden van: Regenten van het **Spin** en Nieuwe Werkhuis.

---

¹ Dit waren toen: **Elbert Del**, Jan Maes, Jacob van Rijn en Nicolaas Rochusz. Capelle. Laatstgenoemde werd vervangen en het college tevens met twee leden uitgebreid door **benoeming** van: **Klaas Jansz. Clopper**, **Govert Rovers** en Joannes Pollio. Regentessen: zie noot bl.78.

Laatstgenoemd jaar, dat de veranderde bestemming bevestigt, wordt **aange-**nomen als dat der oprichting, schoon reeds eerder van „**Werckhuysen**” gesproken wordt in ‘de keuren van 14 Januari 1648 en van 31 Januari 1652¹, welke laatste het instituut van „**Buurtmeesters**” instelt” en waarin de bedreiging voorkomt, dat ieder, die buurtmeesters „**quame** te imponeeren” of deze **be-**driegt door op de milddadigheid van armverzorgers te luieren, „zonder **oog-**luyckinge by mijne **Heeren** van de Gerechte gehouden werden tot dadelycke arbeyd **ende geconfineert** in de **Werckhuysen** by de **Heeren** Burgemeesteren tot dien eynde op te rechten”.

Er heerschte in die jaren groote armoede in ons vaderland welke tengevolge van de Eerste Engelsche oorlog nog zeer vermeerderde. De handel stond weldra geheel stil, waardoor vele middelen van bestaan ophielden. De toestand te Amsterdam was treurig, daar er aan alles gebrek was en groote werkloosheid ontstond; o.a. moest de bouw van het Raadhuis worden gestaakt. 3000 huizen stonden hier leeg en op sommige plaatsen groeide het gras in de straten. Hoe drukkend dit alles voor de arbeidende klasse en voor de schamele gemeente was is licht te beseffen.³ Deze omstandigheden zullen aan de **op-**richting van een Werkhuis (en andere gestichten, als het Diaconie Weeshuis, **Binnen-Amstel** bij de Zwanenburgerstraat, 1656) niet vreemd zijn geweest, want ook de bedelarij nam steeds toe en baarde zeer veel zorg.

Hoe het **daarmede** gesteld was, blijkt wel uit den aanhef van de reeds genoemde keur van 1652: „Al soo mijne **Heeren** van den Gerechte **met gedurige bekom-****meringe** haar **gedagten** hebben laten gaen, **omme** te weren de onbehoorlycke Bedelarye enz.” En niet minder ook uit die van 13 Aug. 1654, welke meer bepaald van het opgerichte Werkhuis spreekt en die weder nieuwe **verbods-** en **strafbepa-**lingen in het leven roept ⁴: „Al soo by myne **Heeren** van den Gerechte tot geringe van de onbehoorlycke Bedelarie een **Werckhuys** is **geerigeert**, al waer de **Bede-**laers geconfineert **souden** worden, en dat voor **desen** tot onderhoud van de oprechte

---

1 Handvesten enz. II, bldz. 457, 458.

2 De stad werd ter betere voorziening van de armen in buurtwijken verdeeld. De **buurt-**meesters moesten zich op de hoogte stellen van de behoeftigen in hunne **wijken** en hunne omstandigheden melden aan Huyszittenmeesteren, Aelmoesseniers en zelfs Diakenen, die voortaan geen steun mochten verleenen dan op attestatie van buurtmeesters. Instructie: Handvesten enz. II, bldz. 462.

3 J. de Bosch Kemper. **Geschiedk.** onderzoek naar de armoede in ons Vaderland, 2e druk, 1860.

4 Handvesten enz. 11, bldz. 458.

Armen en nooddriftige menschen soodanige keuren gemaect, mitsgaders **plae-**sen en personen geordoneert sijn, by H.Ed. verhoopt hadden, dat de goede Burgerye van dese Stad van de **voorsz.** Bedelarye ontlast en de ledige en **moet-**willige Bedelaers **geweert soudén** hebben kunnen worden"; welke overweging vervolgt, „dat vele mans of vrouwen met hare ofte geleende kinderen" van ver of nabij gelegen plaatsen zich naar deze stad begeven „**omme** onder dexel van de ordre alhier **gestelt** de aalmoessen te genieten" en het de goede **ge-****meente** lastig maken, dikwijls ongeregeldheden bedrijven of, vertrekkende, hunne kinderen achterlaten, tengevolge hebbend dat voor de eigen armen „**de** goede Gemeente in 't geven van de aalmoessen verflaet".

Tegen het inbrengen van vreemde bedelaars wordt in deze keur nog **geor-**donneerd: dat schippers geen bedelaars noch binnenslands, noch over zee, mogen meevoeren op straffe van 3 gld. boete voor **elken** bedelaar en **verplich-**ting om ze voor eigen rekening terug te brengen naar de plaats waar het vervoer begonnen is; 't zelfde geldt voor „**wagenluyden**". Commissarissen van veren en wagens moeten hierop toezien, waarvoor zij de helft der boeten genieten, doch zij worden uit het ambt ontzet, wanneer voor de tweede maal , plichtverzuim geconstateerd wordt. Officieren en soldaten, de wacht doende, kunnen worden gestraft o.a. met inhouding van een maand gage, indien zij bedelaars de poorten doorlaten. Uit hoofde de stad „**vervult**" is met bedelende ambachtskinderen, doordat „**meesters** en meestersen onder pretext van een ambacht te **leeren**" dikwijls twee, vier, soms zes kinderen opnemen, die zij langen tijd loopende houden en aan bedelen gewinnen, mogen na 1 Nov. 1654 meesters slechts kinderen ten huize hebben, die zij aannemen met kost, kleeding en huisvesting te verzorgen, Overtreding hiervan wordt gestraft voor de eerste maal met 12 gld., de tweede maal 25 gld. boete, de derde **keer** naar discretie van het gerecht.

Om te voorkomen de „onbarmhertige **ende** onnatuerlycke verlatinge van de jonge kinderen" onder voorwenden van armoede, doch meest om andere schadelijke en onverantwoordelijke redenen, zullen ouders, voogden of vrienden, wien dit aangerekend moet worden, „**bannissement, geesselingé**" of andere zwaardere straf ondergaan.

Het 4e artikel dezer keur luidt: „Verbieden **niet** te min de voorschreven **Heeren** soo wel sodanige Bedelaers van buyten inkomende als alle andere het sy mans, vrouwen ofte kinderen, voor eenige huysen ofte by de straten

te gaen bedelen by dage, by avond ofte bij nacht, onder pretext van **sieck-**ten, leemten ofte ook van verloren reysen, ofte hoedanige andere die **souden** mogen **wesen**, op pene dat zij datelyck in 't **Werckhuys** om te arbeeyden sullen worden **gestelt**, ofte uyt de Stad **geset, ende** wederom inkomende dat sy arbitralyck aen den lijve sullen worden gestraft".

Wij vonden 'in deze keur geen strafmaat aangegeven, maar **Wagenaar** zegt — en op diens gezag mogen wij het gelooven — dat tegelijkertijd zou zijn vastgesteld, dat **zulken** die op bedelarij betrapt worden, voor de eerste reize zes weken, voor de tweede reize drie maanden in 't Werkhuis gezet en voor de derde maal **gegeeseld** en gebannen worden.

Wie waren belast met het opbrengen der bedelaars? Hiervoren zagen wij dat in 1596 twee Gecommitteerden werden benoemd die, bijgestaan door Provoosten, op de bedelarij moesten toezien, terwijl in 1613 sprake is van **officieele** collecteurs om aalmoezen in ontvangst te nemen voor de **stadsarmen**. **Klaar-**blijkelyk is het deze combinatie die het instituut van Aalmoesseniers deed geboren worden, dat zich zulk eene belangrijke rol in de armenverzorging zag toegewezen.

Het is een oud verschijnsel dat de bedelaars de georganiseerde armenzorg in den weg staan. Reeds Karel de Groote trachtte de kwaal der bedelarij te stuiten en in de **15^e eeuw** werden door den staat verschillende repressieve maatsregelen getroffen tegen de landlooperij, met de bedoeling beter in de **be-****hoefden** der ware armen te kunnen voorzien.

„**Karel V** heeft in eene, in de geschiedenis der weldadigheid beroemd gebleven ordonnantie, die van **7 October 1531**, het eerst den stelregel verkondigd, welke van dien dag zoovele malen herhaald is, dat de **bedelaar den arme doodt**. En werkelijk heeft Alphonse Karr, wien men die spreuk toeschrijft, slechts in eene nog beknopter formule uitgedrukt, hetgeen Karel V reeds in zijne ordonnantie gezegd had” ¹.

De Aelmoesseniers begrepen ook hoe het groot getal bedelaars de opbrengst hunner collecten schade moest doen, en dus lag 't op hun weg krachtdadig tegen de bedelarij op te treden. Er werden tot dien einde een „**Hoofdpro-**voost” en eenige „Provoosten van de Aelmoesseniers” aangesteld, die bij dag of bij nacht en vooral in de avondschemering in de stad moesten rondgaan en ieder die bedelend bevonden werd „**datelijck aentasten**” en naar 't **Aelmoes-**

---

¹ Jhr. Mr. H. Smissaert, Overzicht van het Nederlandsche Armwezen, 1901.

seniers huys brengen om door Aalmoesseniers gestraft te worden; n.l. met eenige weken arbeiden in het Tuchthuis (later in 't Nieuwe Werkhuis) terwijl ze bij herhaling der overtreding door het Gerecht werden gestraft. ¹

Na deze **uitweiding** over den omvang, aard en bestrijding der bedelarij en de rol welke het Nieuwe Werkhuis daarbij vervulde **keeren** wij tot de **beschrijving** van deze instelling terug.

Wat men allicht, in verband met het bestaan van het Spinhuis als **vrouwen** tuchthuis niet zou denken, er werden ook vrouwen in dit Werkhuis ondergebracht.

Zooals reeds gezegd, was het gebouw een pakhuis. Te oordeelen naar Wagenaars beschrijving er van, had het een onderverdieping — soussterrain — tot velerlei gebruik ingericht, dat o.m. diende tot slachthuis.

Aan de westzijde was een open plaats, waar oud touw „om te brauwen”, uitgeplozen en gekookt werd en ook andere arbeid plaats vond.

Verder had het huis drie verdiepingen, welke, zooals 't bij een pakhuis past, zolders genoemd werden.

De eerste was de werkzolder voor de vrouwen. De arbeid welke er verricht werd, bestond in touwpluizen, het kaarden van **hennip**, spinnen, weven, naaien en dergelijk vrouwenwerk.

Op de tweede verdieping bevonden zich de slaapzolders, afgescheiden in **mannen** en **vrouwenafdeelingen**, evenals de hier gelegen ziekenvertrekken.

De **mannen** werkzolder was op de derde verdieping. Hier werden fijlen (dweilen), pepers en verfhoutbalen, haren vloerkleeden enz., **geweven**.

Het grootste deel der „**Tuchtelingen**” waren bedelaars. Maar ook werden er hier door het gerecht gezet wegens lichte misdrijven, kleine dieverijen van „alles waarse de kromme **pooten** konden in krijgghen”, zooals Melchior Fokkens (1662) het op z'n **rauwen** trant zegt; „hiertoe is de schout van 't **Aelmoessenier** huys met zijn Dienaers, die op deze Roofvogels passen, brenghende **haer** in dit nieuwe **Tucht** huys, en deze hebben 't soo grof niet verkurven als de andere in 't Rasphuis. Hier worden alle die niet werken willen **inghebracht**, en tot werken gedwongen of **krijghen** geen eten”.

---

¹ Deze taak van aanhouding bleef aan dit college — of althans aan de naar hen genoemde provoosten — opgedragen tot 1782 toen het nieuwe gebouw (**tegenw. Aimenhuis**) werd in gebruik genomen. Zie ook noot op bldz. 74.

Eedsformulier voor de provoosten: Handvesten enz. II, bldz. 460.

Dit Aelm. Huis, opgericht 1613, stond op den Singel, waar nu het **gebouw** v.d. Burgerl. Stand is.

Dan was er nog een soort mannen en vrouwen- we troffen ze ook reeds in 't Spinhuis aan — die om drankmisbruik of onzedelijke levenswijze door familie, vrienden en ook wel door diaconieën, met voorkennis van 't gerecht hier besteed werden ; in lateren tijd noemde men dezen „geldgasten”. Vrijwilligers, die wij in de volgende inrichting (Werkhuis, thans Armenhuis) meer zullen ontmoeten, hebben er naar 't schijnt — vanwaar anders de naam „Willige Rasphuis” ? — ook vertoefd, hoewel dit in verband met de beperkte ruimte, vermoedelijk maar enkelen zijn geweest.

Wagenaar noemt ons het getal bewoners, in Mei 1765, n.l. 114, en wel „13 mans en 29 vrouwspersonen, die er door of met kennis van 't Gerecht ; en 14 mans en 58 vrouwspersonen, die er om bedelaarye gezet waren.”

Het zwakke geslacht was er dus wel ruim vertegenwoordigd.

In het geheel kon het gebouw 180 personen bevatten ¹.

Het toezicht hebbend personeel, dat betiteld werd naar de ligging der woonvertrekken, bestond uit : een **Beneden-Vader** en Moeder, een **Boven-Vader** en Moeder — welke laatste opzicht over het werk der vrouwen hield — en een Tweede **Boven-Vader**, die als tuchtmeester der mannen fungeerde.

Over de voeding is reeds bij het Spinhuis gesproken, als daar gezegd was ze voor beide huizen gelijk.

Ook is daar ten aanzien der inkomsten en het beheer al een en ander medegedeeld, waaraan wij thans nog moeten toevoegen, dat de opbrengst van den arbeid bij lange niet voldoende was om de kosten der inrichting te dekken. Eenige malen moest de stad belangrijken steun verleen. De tekorten werden ten laste gebracht van het Spinhuis dat, naar **Wagenaar** schrijft, al sedert de oprichting daaraan jaarlijks zeven à achtduizend gulden ten koste heeft gelegd. Men had toen (1765) echter de beste verwachtingen van door regenten aan gebrachte veranderingen in den arbeid, waardoor deze lasten belangrijk zouden minderen. Dat zulks slechts in zeer geringe mate is mogen gelukken, blijkt uit het vroeger genoemde Copyboek der rekeningen van het Spinhuis; de tekorten na 1765 tot 1782 hebben dooreengenomen nog ruim 5000 gulden per jaar beloopt.

Naar wij **meenen** is het belangrijkste van de inrichting als zoodanig gemeereerd en mag nu de vraag gesteld, in hoeverre zij aan de **wering** der

1 Dit blijkt uit een later rapport van Regenten aan Wethouderen, 1806.

bedelarij, wat haar doel was, is ten goede gekomen. Gerustelijk kan worden beweerd dat zij in dat opzicht van luttele beteekenis is geweest. Af te leiden valt zulks uit het feit dat tijdens haar bestaan, nog telkens weer en immer verscherpte keuren werden uitgevaardigd. Zoo vindt men vermeld die van de jaren 1682, 1685, 1694 en van 8 Augustus 1697, welke laatste klaagt over bedelaars die op markten, straten, bruggen en sluizen de ingezetenen met „kermen, huylen, naarloopen als andersints” lastig vallen. Op allerlei wijze trachtte men het medelijden op te wekken, vaak door afzichtelijke vertooningen van lichaamsdeelen, of door voorgewende gebreken en ook, was de kleding der armen over het algemeen reeds zeer gebrekkig, den bedelaars bleek het meest schamele dienstig. ¹

Dezelfde keur bepaalt dat ieder die voor de eerste maal bedelende wordt aangetroffen, voor twee maanden in 't Werkhuis op *water* en *brood* zal worden gezet ; voor de tweede maal zes maanden in het Raspr of Spinhuis geconfineerd en voor de derde maal daarop bevonden, publiek gegeeseld zal worden en gebannen.

Wat ter zake van den omvang der bedelarij nog gezegd dient te worden, strekke als inleiding tot de oprichting en geschiedenis van het Werkhuis dat gevestigd werd in het tegenwoordige Armenhuis.

Het „Nieuwe Werkhuis”, welks gebouw eerst in 1736 stadseigendom werd, heeft ruim één en een kwart eeuw (1654-1782) bestaan, of beter gezegd z'n armzalig bestaan voortgesleept.

Na de ontruiming werd het voormalig pakhuis in 1784 verbouwd, vrijwel met behoud van het uiterlijk aanzien, en ingericht tot Kweekschool voor de Zeevaart.

Wien het interesseert wete, dat in de *platen-serie* van Fouquet twee van het gebouw voorkomen, eene als „'t Willig Rasphuis” en de andere na den *verbouw*, als Zeevaartschool.

---

1 Gebrek aan kleding was vroeger oneindig sterker dan tegenwoordig. Men bedekte zich nauwelijks het naakte lichaam. De *teekeningen* en schilderijen uit de 16^e en 17^e eeuw stellen ons de armen overal als halfnaakt voor. Men moge de voorstelling om het schilders *achtige* wat overdreven hebben, het is niet te denken, dat bijna allen zich aan dezelfde *overdrijving* hebben schuldig gemaakt. De duurte van het linnen deed bijna overal wollen kleding dragen, waardoor de lazary zeer werd bevorderd.

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, Gesch.kundig onderzoek naar de armoede in ons Vaderland.